

УДК 347.64

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.16>

Письменна О.П.

к.ю.н., доцент,

*доцент кафедри теорії держави і права та адміністративного права
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Мордяк І.А.

студентка юридичного факультету

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОСНОВНІ АСПЕКТИ УСИНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ІНОЗЕМНИМИ ГРОМАДЯНАМИ

Постановка проблеми. Одним з основоположних напрямів державної політики України є реалізація комплексу заходів, спрямованих на охорону дитинства. Приділення особливої уваги цій проблемі на найвищому державному рівні пов'язане із ситуацією, яка склалася з сирітством і дитячою бездоглядністю в нашій країні. Держава прийняла на себе основну турботу з підтримки таких дітей шляхом законодавчого закріплення форм влаштування дітей, створення механізму передачі дитини на виховання й утримання, наділення певних публічних органів (насамперед опіки та піклування) правами й обов'язками, а також фінансування заходів по виявленню дітей, які залишилися без піклування батьків, і передачу їх на виховання іншим особам.

Однією з найгостріших є проблема міждержавного усиновлення. Дитяча проблематика одержує увагу і прихильність із боку суспільства в усьому світі. Важка соціально-економічна ситуація, яка, на жаль, склалася у нашій державі, негативно впливає на одну із найважливіших складових частин – українські сім'ї. Вона відбивається на усьому соціумі, часто нівелюючи традиційні сімейні цінності. Сім'я і шлюб дедалі більше втрачають свої соціальні функції. Саме сімейні проблеми та конфлікти спричиняють значну кількість негативних явищ, зокрема біологічне та соціальне сирітство. Наслідком зазначе-

них проблем, а також деяких інших факторів є поширення усиновлення дітей громадянами іноземних держав [6, с. 37].

Процес міжнародного усиновлення складний і має цілий ряд особливостей. За такого усиновлення насамперед мають враховуватися інтереси дитини – громадянина України.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які приділяли увагу різним аспектам усиновлення, слід назвати М.М. Агаркова, С.М. Братуся, Я.Р. Веберса, Ю.С. Гамбарова, Н.Л. Дювернуа, І.В. Жилінкову, Л.М. Зілковську, Л.М. Зілковську, К.Д. Кавеліна, О.О. Красавчикова, М.С. Малєїна, Г.К. Матвєєва, Д.І. Мейєра, В.І. Сінайського, Г.Ф. Шершеневича та ін. Їхні праці стали науково-теоретичним підґрунтям вирішення проблемних питань міжнародного усиновлення в сучасному українському суспільстві.

Формулювання завдання дослідження. У статті основними завданнями є дослідження таких питань: основні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, поняття усиновлення, процедура усиновлення українських дітей іноземними громадянами, етапи процесу міжнародного усиновлення, позитивні та негативні риси міжнародного усиновлення.

Виклад основного матеріалу. Сімейний кодекс України передбачає такі форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених

батьківського піклування, як: усиновлення, опіка та піклування, патронат, прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Звичайно, найбільш актуальним є саме усиновлення, адже воно за своїми наслідками прирівнюється до народження дитини. Розглядаючи поняття усиновлення, слід зазначити, що ст. 207 Сімейного кодексу України визначає усиновлення як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду [1]. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя, як соціально-правове явище воно має давні традиції, хоча шляхи становлення його як інституту права є неоднозначними й залежать від рівня розвитку суспільства, національних особливостей і пануючих у суспільстві правових відносин.

За сучасних умов українці не завжди мають змогу усиновити дітей, особливо якщо є власні, переважно через економічні причини. Тому останнім часом актуальним стало усиновлення іноземними громадянами, яке, як показують статистичні дані, за кількістю випадків іноді перевищує національне [4, с. 282].

Розглядаючи історичний розвиток цього правового явища, необхідно зазначити, що перші спроби урегулювати відносини з питань міжнародного усиновлення були здійснені за часів Російської імперії на початку XIX ст. Тоді ці норми мали рекомендаційний характер, часто не застосовувалися, були відсутні заходи відповідальності за порушення цих норм, та й норми ці фактично були спрямовані на насадження релігії в іноземців. Наступним етапом у розвитку цього інституту був кінець XX ст., коли після двох світових воєн залишилося багато дітей-сиріт, котрі потребували опіки. Вирішити це питання взялися спеціалізовані агентства, що надалі стали популярною ланкою у міжнародному усиновленні. Саме в кінці XX ст. розпочалися масові підписання міжнародних договорів і угод у цій сфері. Також активно здійснювався огляд нор-

мативно-правової бази з питань усиновлення в Україні, визначилися основні категорії й поняття міжнародного усиновлення в нашій державі [5, с. 287].

Складність усиновлення, обтяженого іноземним елементом, викликана й тим, що для регулювання цієї сфери правовідносин застосовується не лише національне законодавство, а й міжнародні та міждержавні нормативно-правові акти, які мають свої особливості. Українським законодавством дозволено усиновлення українських дітей іноземними громадянами. Питання усиновлення дітей іноземцями в Україні регулюються Конституцією, Сімейним кодексом України та згідно із Законами України «Про громадянство України», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08 жовтня 2008 р. № 905, «Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866 та ін. Крім того, у галузі міжнародного усиновлення Україною ратифіковані такі міжнародні договори: Кодекс Бустаманте 1928 р., Скандинавська Конвенція 1931 р., Європейська конвенція з усиновлення дітей 1967 р., Гаазька конвенція про захист дітей і співробітництво у галузі міжнародного усиновлення 1993 р., Мінська конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р., Конвенції ООН про права дитини 1989 р. та ін. [5 с. 288].

На вирішення колізій, що можуть виникати при усиновленні дитини, котра мешкає в Україні, але є іноземцем, громадянами України або іноземцями, які проживають

в Україні, спрямована ст. 284 СК України, котра наголошує, що таке усиновлення здійснюється на загальних підставах, тобто за українським законодавством. Окремого розгляду заслуговує ст. 285, яка встановлює обмеження права іноземця на таємницю усиновлення дитини, котра є громадянином України. Усиновлення дитини, яка є громадянином України, або особою, що є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо у державі, в якій усиновлювач постійно проживає і в яку має переїхати дитина, усиновлення теж не є таємним [1]. Це стосується й усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, котра є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, і якщо ця особа в Україні постійно не проживає. Нарешті, іноземець в Україні має також право усиновити дитину, яка є іноземцем або особою без громадянства, але й таке усиновлення здійснюється відповідно до законів України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України. У договорах з Албанією, Болгарією, В'єтнамом, Грузією, Естонією, Кубою, Литвою, Молдовою, Монголією, Угорщиною, Чехією та ін. про правову допомогу є спеціальні положення про те, що усиновлення відбувається за законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої є усиновлювач. Тож при вирішенні справ із т. зв. «іноземним елементом» важливу роль відіграють і міжнародні договори. Суттєві відмінності у законах різних держав зумовлюють необхідність їх розробки й укладання. Основною метою укладення як дво-, так і багатосторонніх міжнародних договорів є уніфікація колізійного права, визначення колізійних засад, на підставі яких встановлюється норма відповідного відношення, регулювання порядку визнання та виконання судових рішень, регулюються питання щодо здійснення правової допомоги тощо [3, с. 254].

Процедура усиновлення дітей-громадян України сьогодні дуже складна і бага-

тоетапна, з чого можна зробити висновок, що держава займає позицію пріоритетності національного усиновлення. Міжнародне усиновлення є суспільно значущим, оскільки інтереси дітей-сиріт може захистити лише держава в особі своїх органів: органи опіки та піклування, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві у справах сім'ї, молоді та спорту, дитячі будинки тощо. Саме тому процедура усиновлення, обтяженого іноземним елементом, здійснюється лише в судовому порядку. Крім того, законодавством України встановлені обов'язкові вимоги, які слід враховувати при здійсненні усиновлення з іноземним елементом, а саме:

1) іноземці можуть усиновити українську дитину лише після вичерпання національних можливостей її влаштування в сім'ю;

2) переважне право на усиновлення дитини-громадянина України мають іноземці, які є громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги, подружжя;

3) для здійснення усиновлення іноземцями дитина має пробути не менше одного року на обліку в урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини;

4) іноземні громадяни не можуть всиновлювати українських дітей віком до п'яти років [2].

Однак у певних випадках усиновлення може відбутися без дотримання цих вимог, а саме:

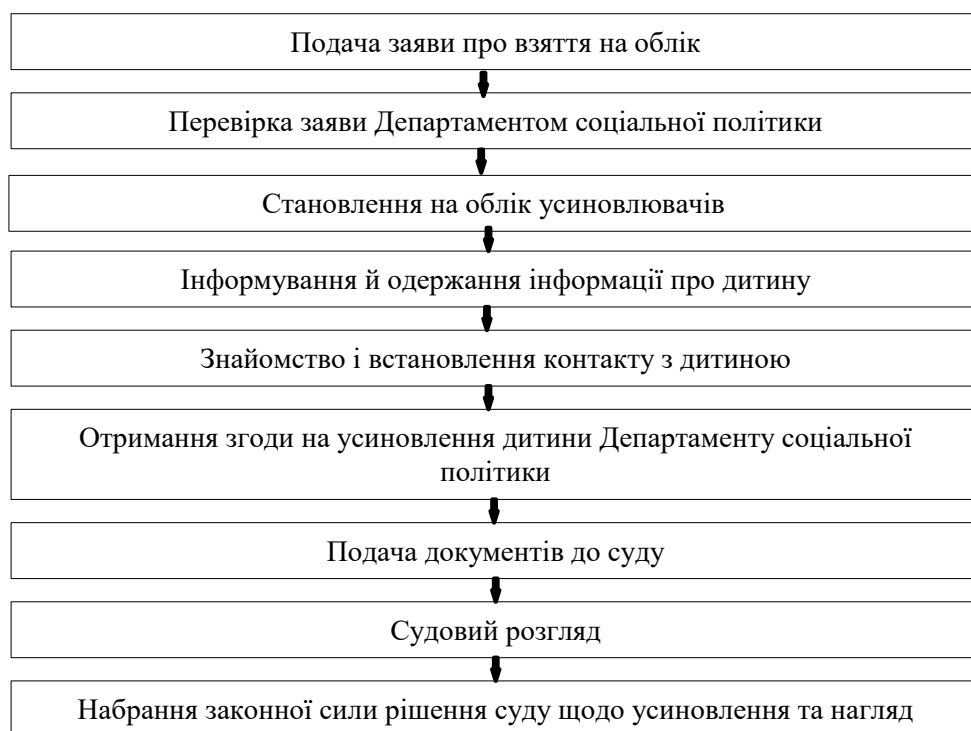
- усиновлювач є родичем дитини;
- дитина має важку хворобу (перелік захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в Мінсоцполітики, а також до досягнення дитиною п'яти років, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України. Він містить 64 хвороби, зокрема синдром Дауна, епілепсію, рак);
- усіх рідних братів і сестер усиновлюють в одну сім'ю (якщо один із них відповідає вищевказаним вимогам);

– іноземці хочуть здобути опіку над дитиною, брата або сестру якої вони усиновили раніше.

Вся процедура з усиновлення іноземцем української дитини є тривалою і вимагає великого терпіння та бажання усиновити дитину. У процесі усиновлення іноземцями українських громадян виникає багато різнопланових проблем, серед яких проблеми визначення можливості дитини бути усиновленою, переорієнтації концепції усиновлення, недостатності даних про усиновлювачів, доведення статусу «покинутої» самими усиновлювачами, згоди на усиновлення дитини, строку усиновлення, діяльності агентств, контролю та нагляду, відсутності в деяких країнах українських дипломатичних представництв, відсутність обліку усиновлених дітей, обмеження можливостей іноземних усиновлювачів у поданні документів на усиновлення, проблеми виникнення корупційної провокації, торгівля дітьми та інших злочинів, що виникають у сфері міжнародного усиновлення [3, с. 248].

Процес міжнародного усиновлення включає ряд етапів, метою яких є виявлення рішучості та готовності до усиновлення потенційними усиновлювачами (рис. 1).

В Україні нині налічується більше 17 тис. дітей, які можуть бути усиновлені, а кандидатів на усиновлювачів – 1 700 осіб. За даними Мінсоцполітики, із 17 тис. дітей, які чекають на усиновлення, близько 12 тис. перебувають у сімейних формах виховання (опіка, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та майже 5 тис. влаштовані в державні заклади різного типу. Загалом протягом 2018 р. в Україні було усиновлено 1 730 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: українцями – 1 358 (до 5 років – 1 107 дітей, 6–10 років – 179 дітей, 11–17 років – 72 дитини); іноземцями – 372 (до 5 років – 85 дітей; 6–10 років – 122 дитини; 11–17 років – 165 дітей). Нині у сім'ях громадян України виховується 35 тис. усиновлених дітей, а в сім'ях іноземців – 21 721 дитина з України. Зважаючи на таку статистику, важко переоцінити вплив іноземців на можливість забезпечення родинного затишку українським сиротам. Географія проживання усиновлених дітей – громадян України досить

Рис. 1. Етапи процесу міжнародного усиновлення

широка. Українські діти проживають у США, в Італії, в Іспанії, у Франції, в Ізраїлі, у ФРН, у Канаді. На жаль, доля багатьох із них невідома, оскільки Україна досі не є учасником міжнародно-правових механізмів здійснення нагляду за правами усиновлених іноземцями дітей – громадян України. Спроби укласти двосторонні угоди з приймаючими країнами безрезультатні, оскільки останні є членами конвенції та посиляються на необхідність приєднання до неї й України [6, с. 41].

Розглядаючи питання міжнародного усиновлення, варто визначити позитивні та негативні сторони цього соціально-правового явища. До позитивних аспектів можна віднести можливість дитини зростати у родинному середовищі (що найважливіше для її повноцінного розвитку) і набуття майнових прав нарівні з біологічними дітьми. Негативними рисами міжнародного усиновлення можна вважати:

- зміну культурного й мовного середовища для дитини, необхідність адаптації в новому суспільстві;
- відсутність нормативної урегульованості чіткого механізму здійснення нагляду за долею усиновлених дітей за кордоном;
- відсутність правових процедур повернення усиновлених іноземцями дітей в Україну в разі грубого порушення їхніх прав через набуття ними після всиновлення громадянства іншої країни.

З метою подолання цих недоліків варто впровадити в суспільні відносини в Україні певні заходи вдосконалення процедури усиновлення іноземцями українських громадян, найістотнішими з яких є:

1. Приєднання України до Гаазької конвенції про захист дітей і співробітництво з питань міждержавного усиновлення. Ратифікація Україною Гаазької конвенції запровадить механізм дієвого нагляду за долями всиновлених дітей. Оскільки обов'язок звітувати про адаптацію до нових умов, стан здоров'я й умови проживання усиновлених буде покладено безпосередньо на приймаючу сторону,

ці відносини набудуть публічного характеру. Приєднання України до Конвенції про захист дітей і співробітництво з питань міждержавного усиновлення і внесення змін до чинного вітчизняного законодавства сприятиме налагодженню співпраці з країнами, громадяни яких усиновлюють українських сиріт, а також упровадженню механізму реального захисту прав кожної всиновленої дитини.

2. Створення окремого Закону «Про міжнародне усиновлення», який поклав би край всім суперечкам щодо цього питання. Відсутність належної уніфікації породжує чимало колізій у регулюванні відносин у сфері усиновлення.

3. Створити Державну службу з усиновлення на зміну формально ліквідованому Департаменту, розробити відповідне положення про службу, визначити чітко повноваження орган.

4. Розробити положення про проходження кандидатами спеціалізованих курсів з усиновлення з подальшим отриманням сертифікату-оцінки, який подається до суду.

5. Створити норму в законодавстві, яка б покладала обов'язок доводити статус «покинутої» на керівників закладів, у яких перебувають діти до постановки на облік.

6. Встановити громадський контроль за дотриманням прав та інтересів дітей-громадян України при міжнародному усиновленні.

7. Створити національну нормативно-правову базу з діяльності некомерційних агентств у сфері усиновлення з іноземним елементом.

8. Розробити типовий договір про правову допомогу у цій сфері.

9. Продовжувати практику укладання міжнародних договорів із питань усиновлення з іноземними державами.

Висновки. Таким чином, за сучасних умов інститут усиновлення дедалі частіше набуває міжнародного характеру. Це об'єктивно диктує необхідність подальших наукових досліджень самого інституту міждержавного усиновлення, таких його складників, як інтереси дитини, прозорість судових рішень,

нагляд за дотриманням прав усиновлених дітей, виконанням зобов'язань усиновлювачем і підвищення його відповідальності, порядок застосування іноземного законодавства, а також удосконалення механізмів правового регулювання міжнародним усиновленням на всіх його етапах: від обліку дітей і бажаючих їх усиновити, досудової та судової процедур до переїзду дитини на територію держави усиновлювача та нагляду за її проживанням і вихованням [5, с. 289].

Так, з огляду на всі вищезгадані проблеми та на значущість самого інституту усиновлення вбачається за необхідне: піти шляхом автономної кодифікації та прийняти єдиний акт, який би регламентував питання усиновлення іноземцями, чітко сформулювати його норми таким чином, щоб не було простору для зловживань, якщо певних норм немає, їх потрібно створити; приєднатися до Гаазької конвенції; привести національне законодав-

ство у сфері усиновлення у відповідність із міжнародними актами; створити відкритий і доступний для всіх реєстр дітей-сиріт, регулярно публікувати його у відкритих виданнях, висвітлювати по телебаченню; проводити пропаганду усиновлення, долучатися до пропаганди, що проводиться зірками шоу- та кіно-бізнесу; заохочувати усиновителів; запровадити сувору відповідальність за порушення нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини усиновлення; встановити ефективний державний і громадський контроль за дотриманням прав та інтересів дітей-громадян України при усиновленні іноземцями; об'єднати зусилля міжнародного співтовариства для контролю за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами іншої держави; укладати двосторонні та багатосторонні договори з метою кращого врегулювання усиновлення з іноземними елементами.

Анотація

Розглянуто нормативно-правовий аспект забезпечення процесу усиновлення. Проаналізовано юридичну базу з питань міжнародного усиновлення. Досліджено питання правової природи усиновлення й умов його проведення. Досліджено місце права на усиновлення у структурі особистих немайнових прав людини, окреслено перспективи вирішення окремих проблем, пов'язаних із процесом здійснення цього права, а також на основі вивчення й узагальнення правозастосовної практики та досвіду, досягнень правознавчої науки розкрито суть і зміст такого інституту цивільного процесу, як усиновлення в Україні за сучасних умов. Розглянуто основні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні. Досліджено генезис поняття «усиновлення». Розкрито суть інституту усиновлення в Україні. Всебічно проаналізовано й описано вказаний вище інститут, а також порядок його застосування на сучасному етапі розвитку держави і правової системи. Досліджено зміст цивільно-процесуального інституту усиновлення в Україні. Визначено процедуру усиновлення українських дітей іноземними громадянами й етапи процесу міжнародного усиновлення. Проаналізовано позитивні та негативні риси міжнародного усиновлення в Україні за сучасних умов. Визначено основні заходи вдосконалення процедури усиновлення іноземцями українських громадян. Систематизовано наукові положення з проблеми, сформовані вітчизняними та зарубіжними аналітиками, проаналізовано різні підходи до розв'язання проблеми, сформульовано висновки та рекомендації, акцентовано на соціальній стороні проблеми ставлення сучасного суспільства до дітей, які опинилися у скрутному становищі через безвідповідальність і байдужість батьків до своїх неповнолітніх дітей.

Ключові слова: діти-сироти, усиновлення, міжнародне усиновлення, форми влаштування дітей-сиріт, процес міжнародного усиновлення, іноземний усиновитель.

Pysmenna O.P., Mordiak I.A. Main aspects of adoption of Ukrainian children to foreign citizens

Summary

The regulatory aspect of ensuring the adoption process is considered. The legal framework on international adoption has been analyzed. The questions of the legal nature of adoption and the conditions of its implementation are investigated. The place of adoption right in the structure of personal non-pecuniary human rights is investigated, the prospects of solving particular problems related to the process of exercising this right are outlined, as well as the essence and content of such institute of civil process are revealed on the basis of studying and generalization of law practice and experience, achievements of jurisprudence as adoption in Ukraine in the current conditions of our country. The main forms of placement of children deprived of parental care in Ukraine are considered. The genesis of the concept of “adoption” is investigated. The essence of adoption institute in Ukraine is revealed. The above mentioned institute is thoroughly analyzed and described, as well as the procedure for its application at the present stage of development of the state and legal system. The content of the civil procedure institute of adoption in Ukraine is investigated. The procedure for adoption of Ukrainian children by foreign nationals and the stages of the process of international adoption have been determined. Positive and negative features of international adoption in Ukraine in the current conditions are analyzed. The main measures for improving the procedure for adoption by foreigners of Ukrainian citizens are identified. The scientific provisions on the problem, formed by domestic and foreign analysts, are systematized, different approaches to solving the existing problem are analyzed, conclusions and recommendations are formulated, focusing on the social side of the problem of the attitude of the modern society to children who are in a state of disrepair and inappropriate their underage children in the current environment.

Key words: orphans, adoptions, international adoption, forms of orphan placement, international adoption process, foreign adopter.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
2. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінет Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905. *Офіційний вісник України*. 2008. № 79. Ст. 2660.
3. Іванова М.М. Становлення і розвиток законодавства України про усиновлення. *Lex Portus*. 2018. № 3. С. 241–255.
4. Казімирова О.О. Особливості усиновлення дитини іноземними громадянами згідно законодавства України. *Верховенство права очима правників-початківців* : матеріали Всеукр. наук. конф. студентів та аспірантів. Одеса : Гельветика, 2018. С. 281–283.
5. Лесовець О.Д. Усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами. *Верховенство права очима правників-початківців* : матеріали Всеукр. наук. конф. студентів та аспірантів. Одеса : Гельветика, 2018. С. 287–289.
6. Шуп'яна М.В. Гаазька конвенція: усиновлення іноземцями дітей, які є громадянами України в реаліях та перспективах. *Освітній простір України*. 2018. № 12. С. 36–42.